

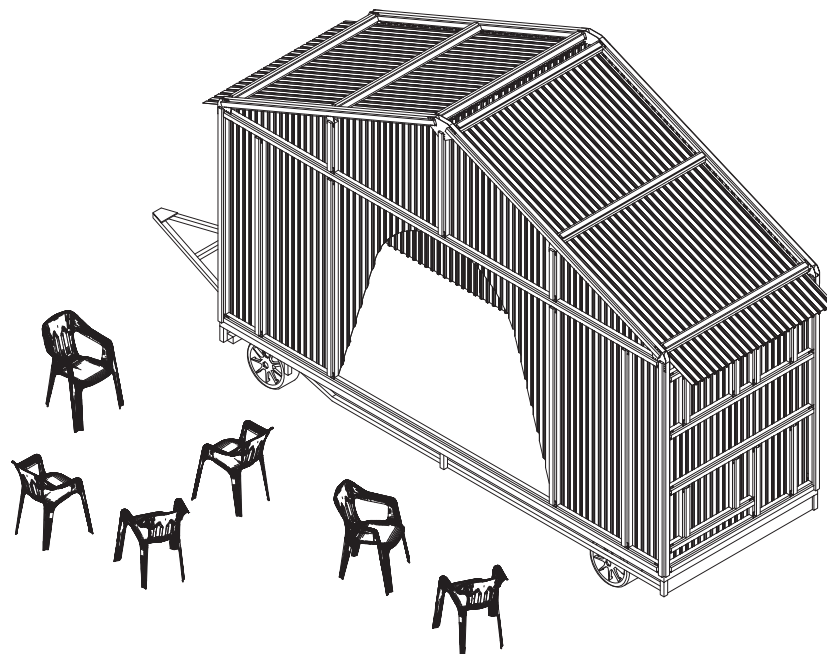
A+ 296

Juni - Juli 2022

Small Escapes Projecten van Bourgeois, Bovenbouw, Bruum - Brogneaux, Central, Crit, De Meyer - Everaert, Gestalt, Grommen - Royakkers, Laboratoire, Nwln, Office, Scheldeman, Thys, Vers.a, Vik, Voorspoels - Daem

Opinie	5	Edito	<i>Lisa De Visscher</i>
	7	Kan een leek meepraten over de kwaliteit van architectuur?	^[Voor] <i>Nicolas Hemeleers</i>
	8	Kan een leek meepraten over de kwaliteit van architectuur?	^[Tegen] <i>Pieter T'Jonck</i>
Uitgelicht	10	Ultimas 2021	<i>Lisa De Visscher</i>
	14	Sick Architecture	<i>Eline Dehullu</i>
	16	Visitatie Bouwmeester maître architecte (BMA)	<i>Els Vervloesem en Nicolas Hemeleers</i>
Small Escapes	22	Bovenbouw , Weekendhuis, Bazel	<i>Christophe Van Gerrewey</i>
	28	Laboratoire , La Roseraie, Modave	<i>Élodie Degavre</i>
	32	Office , Art room, Ukkel	<i>Pieter T'Jonck</i>
	36	Scheldeman , Cabane, Berlare / Vik , Tuinkamer, Kortrijk / Gestalt , Bureaukamer, Kapellen / NWLND , Refuge, Bonheiden	<i>Bart Tritsmans</i>
	46	Grommen – Royakkers , House for Seasonal Neighbours, Borgloon	<i>Arnaud De Sutter</i>
	50	Vers.a , Sauna M, Ronse	<i>Guillaume Vanneste</i>
	54	Wim Cuyvers , Le Montavoies, Montavoix ^{FR}	<i>Wim Cuyvers</i>
	60	Tom Thys , Aristo House, Palmoli ^{IT} / Crit. , La Roche qui Pleure, Fécamp ^{FR} / Carl Bourgeois , Uitwijkplek, Wibrin / De Meyer – Everaert , Serra, Gentbrugge	<i>Véronique Patteeuw</i>
	70	Voorspoels – Daem , Sparre, Sint-Idesbald	<i>Jolien Naeyaert</i>
	74	Bruum – Brogneaux , Infrastructure nature, Braives	<i>Cécile Vandernoot</i>
	78	Central , Président, Brussel	<i>Benoît Vandervoort</i>
Wedstrijd	82	Trema.A Musée des Arts anciens, Namen	<i>Hervé Bouttet</i>
Product News	88	Product news	<i>Viviane Eeman</i>
Student	94	On circular materials and processes	<i>Lisa De Visscher</i>
	98	Repositioning the cabin	<i>Eline Dehullu</i>
	100	A homeless atlas	<i>Eline Dehullu</i>
Portret	102	Trans	<i>Eline Dehullu</i>
	103	Central	<i>Lisa De Visscher</i>
Re-visited	105	Jacques Boseret	<i>Sven Sterken</i>

Hervé Bouttet

is a designer and interior architect specializing in exhibitions and museums in France and abroad. He is a founding partner of the architectural studio Projectiles in Paris.

Wim Cuyvers

is an architect and researcher of the informal public space. He has made several installations in the public space. He writes and publishes texts (*Text Over Text*, *Poor Being Poor*, *L'Autre* and *DE-AD*, among others). Since 2009 he has been working as a *forestier* on and at Le Montavoies in the French Jura.

Arnaud De Sutter

is an architectural engineer (Ghent University, 2020). During his studies he interned at Bovenbouw Architectuur and 360 Architecten. He has been working for Architecten Achtergael since 2020. He has published in *A+* and *De Witte Raaf*.

Élodie Degavre

is an architect. She teaches at the Faculty of Architecture La Cambre Horta of ULB. She was a project manager at Bureau V+ and currently works with the collective Grue.

Nicolas Hemeleers

is a lawyer and urban planner. He is one of the founding partners of the urban planning office CityTools. He participates in many urban associative initiatives (Disturb, Bxl Congres, 24hBrussels).

Jolien Naeyaert

is a Brussels-based architectural engineer and visual artist. She graduated from Ghent University in 2012 and subsequently studied autonomous design at the KASK School of Arts Ghent. Since 2015 she has been working at Robbrecht en Daem architecten. Since 2020 she has taught at Sint-Lucas Brussel (KU Leuven Faculty of Architecture).

Véronique Patteeuw

is associate professor at the École Nationale Supérieure d'Architecture et du Paysage de Lille and visiting professor at EPFL Lausanne and KU Leuven. She is the academic editor of *OASE*, *Journal for Architecture*. She recently co-edited *Modernities* (2021) and *Critical Regionalism Revisited* (2019).

Sven Sterken

holds both a master's in architectural engineering and a PhD from Ghent University. He is currently an associate professor at the Faculty of Architecture of KU Leuven. His research focuses on how architecture serves the territorial strategies of commercial, religious and political organizations.

Bart Tritsmans

teaches at the University of Antwerp. In 2014 he obtained a PhD in history (University of Antwerp) and architectural engineering (Vrije Universiteit Brussel). His research focuses on the historical evolution of urban green spaces. He is a former head of exhibitions at the Flanders Architecture Institute.

Pieter T'Jonck

is an architect. He writes on architecture, the visual arts and the performing arts for several Belgian and foreign newspapers and magazines. He works for the radio station Klara and was editor-in-chief of *A+* in 2017.

Christophe Van Gerrewé

is an architectural and literary theorist. In 2014 he obtained his PhD at Ghent University with a study of the writings of architecture critic Geert Bekaert. He has published in journals such as *Architectural Theory Review*, *A+U* and *2G*. He works as professor of architectural theory at the École Polytechnique Fédérale de Lausanne in Switzerland.

Cécile Vandernoot

is an architect, visual artist and journalist specializing in the field of architecture. She is interested in the space of the city and the landscape as the space of the page. Since 2011 she has been teaching at the Faculty of Architecture (LOCI) of UCLouvain (Brussels and Tournai sites).

Benoît Vandevort

graduated as an architectural engineer from Ghent University. He is currently working on a PhD at KU Leuven on the history of interior-architecture education in Belgium.

Guillaume Vanneste

is an architectural engineer and researcher. He teaches at the Faculty of Architecture (LOCI) of UCLouvain. He is a founding partner of vvv architecture urbanisme.

Els Vervloesem

is an architect, urbanist, researcher and publicist. She is fascinated by the social dimension of architecture, urbanism and processes of (formal and informal) urban development. In 2019 she obtained her PhD at KU Leuven and TU/e. In 2022 she launched her own office, combining practice, research and writing.

A+ Architecture in Belgium Bimonthly bilingual magazine, ISSN 1375-5072, Volume 49 (2022) N3**Editorial team**

Editor-in-chief
Lisa De Visscher

Deputy editor-in-chief
Eline Dehullu

Production coordinator
Grégoire Maus

Translations
Eva Van Walle (Dutch)
Alain Kinsella (French)
Patrick Lennon (English)
Antoon Wouters (Product News)

Copy-writing
Charlotte Bonduel (Dutch)

Copy-editing and proofreading
controltaaldelete.be (Dutch)
Benoît Francès (French)
Patrick Lennon (English)

Graphic design
Kritis & Kritis

Typeface
Rhymes, Prestige Elite

Printing
Die Keure, Bruges

Cover image
Theo De Meyer - Stefanie Everaert, Serra, Gentbrugge © Filip Dujardin

Content page image
Ciel Grommen - Maximiliaan Royakkers, House for Seasonal Neighbours, Borgloon

Artistic committee

Gilles Debrun
Pauline Fockede
Nicolas Hemeleers
Kelly Hendriks
Véronique Patteeuw
Hera Van Sande
Guillaume Vanneste
Ward Verbakel

Editorial address
Ernest Allardstraat 21/3
1000 Brussels
redactie@a-plus.be
www.a-plus.be

A+ is a publication of CIAUD/
ICASD Information Centre for
Architecture, Urbanism and
Design.

Publisher

Philémon Wachtelaer
Ernest Allardstraat 21/3
1000 Brussels

Copyright CIAUD/ICASD

Articles are the sole
responsibility of the
authors. All rights of
reproduction, translation
and adaptation (even
partial) reserved for all
countries.

Office management and subscriptions

Deborah Schwarzbaum
office@a-plus.be
abonnement@a-plus.be

Advertising and sponsoring

Rita Minissi
rita.minissi@mima.be
+32 497 500 292

Communication and press

Louise Van Laethem

Marketing

Vince Mortier

Exhibitions and lectures

Lara Molino

**Board of directors
CIAUD/ICASD****Chair**

Philémon Wachtelaer

Vice-chair

Anne Sophie Nottebaert

Secretary

Geert De Groote

Members

Olivier Bastin
Petra Decouttere
Paul Dujardin
Ruben Goots
Nicolas Hemeleers
Stéphanie Lorfèvre
Benoît Moritz
Isabelle Vanhoonacker

ERRATUM

A+295, p. 52
La transformation de la
Cité administrative à
Liège est un projet de
Baumans Deffet et Canevas.

Advertisers

ALIPLAST	GIRA
ARLU	GLASSTECH
AUDI	KORATON
BATIMAT	KREON
BEGA	LOUIS POULSEN
BRUXELLES	STONE
ENVIRONNEMENT	SUNBRELLA
LEEFMILIEU	URBAN BRUSSELS
BRUSSEL	VELUX
BUILDWIND	VISSMANN
EQUITONE	VILLEROY ET BOCH
GEBERIT	VOLA

Ruimtelijke kwaliteit als collectieve opdracht

Els Vervloesem en Nicolas Hemeleers

Hoe kan het team Bouwmeester maître architecte (BMA) van Brussel in de toekomst zijn werking en slagkracht nog verder verbeteren en versterken? Dat was de centrale vraag van de visitatie BMA die van start ging in het voorjaar van 2021. Citytools, Architecture Workroom Brussels en Impact hielden een jaar lang de functie en de werking van het team BMA tegen het licht.¹

Het initiatief hiervoor kwam van de BMA zelf: "Twee bouwmeesters, drie mandaten ... Brussel kent nu al meer dan tien jaar de functie van bouwmeester maître architecte. Deze nieuwe functie bracht mooie resultaten voort, maar er zijn ook altijd punten die vatbaar zijn voor verbetering of herwerking. Omdat het belangrijk is om de functie verder te blijven ontwikkelen, heeft de BMA in zijn intentienota in het begin van het huidige mandaat voorgesteld om een 'visitatie' te organiseren." Het doel van de visitatie was om via collectieve reflectie tot concrete aanbevelingen te komen, als leidraad voor de werkzaamheden van de komende jaren.

Het studieteam heeft de visitatie aangegrepen om met een grote verscheidenheid aan Brusselse en (inter)nationale actoren in gesprek te gaan over ruimtelijke kwaliteit. Via een proces van diepte-interviews, focusgroepen, rondetafelgesprekken en een collectieve brainstormdag bracht het team telkens de relevante actoren samen voor een 'blik van binnen' (het BMA-team zelf), 'een blik van buiten' (iedereen die in aanraking komt met het BMA-team), en

'een blik van elders' (binnen- en buitenlandse peers). Deze aanpak maakte het mogelijk om vanuit zeer verschillende perspectieven ideeën, ervaringen en inzichten uit te wisselen, om zo tot een brede en gelaagde reflectie op de functie en werking van de BMA te komen. Nu al deze input is verwerkt in een publiek synthesesdocument en eindrapport, blikt het studieteam graag even terug op het afgelegde parcours. Het studieteam staat stil bij de betekenis van de BMA in een ruimere (inter)nationale context, toont een blik achter de schermen, en deelt enkele reflecties die tijdens de visitatie naar boven zijn gekomen.

Aandacht voor ruimtelijke kwaliteit

In 2009 benoemt het Brussels Hoofdstedelijk Gewest Olivier Bastin als de eerste bouwmeester maître architecte. Na afloop van Bastins mandaat in 2015 neemt Kristiaan Borret de fakkel over, die in 2020 zijn werk verderzet met een tweede mandaat. Opgeteld komt dat neer op ongeveer 12 jaar bouwmeesterschap in Brussel. Dat begint te tellen. De oprichting van de functie BMA is dan ook een belangrijke mijlpaal geweest om vanuit een onafhankelijke positie de kwaliteit van de Brusselse architectuurproductie te kunnen sturen. Maar betekent dat ook dat de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit ondertussen vanzelfsprekend is?

Als we even het geheugen opfrissen, wordt in elk geval duidelijk dat er de af-

←
Rondetafelgesprek met
vijf families van actoren,
Architecture Workroom
Brussels, Brussel,
14 september 2021

gelopen decennia in Brussel een enorme omslag in het denken heeft plaatsgevonden. De herontwikkeling van het Flageyplein bracht in 2000 de bal aan het rollen. Een technisch ingenieursontwerp dat zonder enig debat, enige vorm van competitie, of reflectie rond kwaliteit was opgemaakt voor een van de meest strategische pleinen in Brussel, lokte destijds de nodige acties en discussies uit. In reactie hierop besliste de Gewestregering in 2005 om de allereerste grote ontwerpwedstrijd te lanceren voor de herinrichting van een kwaliteitsvol plein. Dit bracht het debat rond architectuurcultuur, burgerparticipatie en de potentiële rol van een Brussels bouwmeester in een stroomversnelling. Het leidde onder meer tot initiatieven als de opmaak van het witboek *Qui a peur de l'architecture*² door La Cambre in 2004, en het symposium 'Qui construit Bruxelles? Et comment?'³ door Disturb in 2007. Zoveel jaren later blijkt uit de visitatie dat ondanks de soms scherpe kritiek op de functie, vrijwel niemand vandaag de relevantie van de functie BMA nog in twijfel trekt. Het is duidelijk dat de BMA ondertussen zijn plaats in het Brusselse beleidslandschap heeft verworven.

Ook elders, zowel in binnen- als buitenland, zijn er gelijkaardige ontwikkelingen aan de gang. Hierbij is er niet alleen sprake van een toegenomen aandacht voor ruimtelijke kwaliteit, maar ook van een verdere verdieping van wat ruimtelijke kwaliteit kan betekenen in

een verstedelijkende samenleving. Dit vertaalt zich in de oprichting van allerlei nieuwe institutionele platforms en in een fijnmazig netwerk waarin verschillende spelers en publieke fora een actieve rol spelen.⁴ Zo werd in de Belgische context in 1999 de Vlaams Bouwmeester opgericht, in 2001 het Vlaams Architectuurinstituut, en in 2007 de Architectuurcel van de Federatie Wallonië-Brussel. Ook verschillende steden (Antwerpen, Gent, Hasselt, Oostende, Charleroi) stelden een stadsbouwmeester aan, of kozen voor een Kwaliteitskamer of Stadsatelier. In de Europese context wordt de toon gezet door de Davos-verklaring 'Eight Criteria For a High-Quality Baukultur'⁵ (2018) en de oprichting van het New European Bauhaus⁶ (2020). Dit alles kan in principe bijdragen tot een meer holistisch, duurzaam en inclusief begrip van ruimtelijke kwaliteit. Zo is er in de Davos-verklaring aandacht voor het belang van schoonheid en esthetiek, de lokale context, functionaliteit, 'sense of place', 'good governance', en de rol van ruimte om een bijdrage te leveren aan ecologische, sociale en economische uitdagingen.

Conclusie: de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit is de afgelopen jaren onmiskenbaar toegenomen, maar er is nog een lange weg af te leggen. Naast bovenstaande doelstellingen en intenties, zijn we vooral benieuwd naar of en hoe dit soort intenties en doelstellingen rond ruimtelijke kwaliteit effectief in de realiteit terecht komen. Welke weg is er ondertussen

afgelegd in Brussel? Waar liggen er kansen en mogelijkheden? Wat zijn obstakels en hindernissen? Een blik achter de schermen van de visitatie leert ons meer.

Stroomopwaarts werken

Het meest in het oog springende instrument waarmee de BMA de kwaliteit van Brusselse stadsprojecten kan sturen, zijn de ontwerpwedstrijden. Via de wedstrijdprocedure is het namelijk mogelijk om niet alleen een sterk ontwerpteam te selecteren, maar ook om de ambities van de projecten te verhogen via de opmaak van een goed uitgewerkte projectdefinitie. Tijdens het mandaat van Olivier Bastin was de ontwikkeling van een goede wedstrijdprocedure dan ook een van de prioriteiten. Wat ons bij de analyse van de huidige werkwijze van de BMA meteen opviel, is dat het team er in de loop van de jaren in is geslaagd om zijn betrokkenheid tijdens de procesbegeleiding van stadsprojecten aanzienlijk te verhogen, in het bijzonder tijdens de vroege fase van projecten. Kristiaan Borret benoemt dit zelf als 'stroomopwaarts' werken. Dat gebeurt meer concreet door middel van ontwerpend onderzoek, en door sinds 2019 het advies van BMA verplicht te maken voor elke (publiek en/of private) ontwikkeling groter dan 5.000 m².

Om zelf een beter zicht te krijgen op alle sleutelmomenten waarop de BMA kan interveniëren tijdens procestrajecten, maakte het studieteam een (theoretische) tijdslijn op. Deze visuele tijdslijn is een →

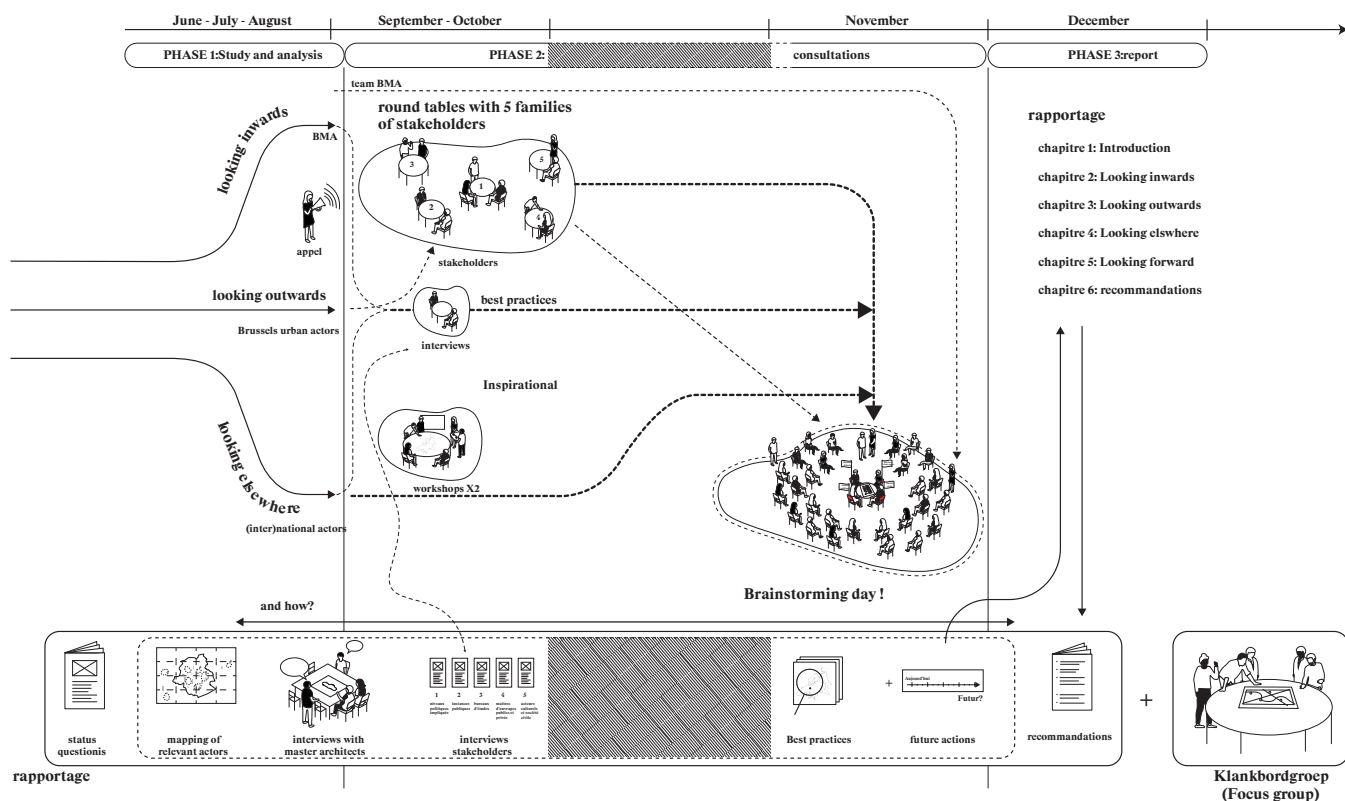
vereenvoudigde versie van een complexe realiteit, waarbij niet elk project per definitie al deze fasen doorloopt of op deze lineaire manier tot stand komt. Maar dit overzicht biedt wel een goed beeld van de vele stappen die een project doorloopt vanaf de visievorming- en conceptfase tot de finale realisatie, en de bijbehorende momenten waarop het team BMA betrokken kan zijn. Vervolgens heeft het team deze tijdslijn tijdens de vele rondetafelgesprekken ook actief ingezet om vanuit een gedeelde vertrekbasis in gesprek te gaan met alle betrokken actoren. Want, zo bleek al snel, de meeste partijen met wie het team BMA samenwerkt, hebben maar zicht op een beperkt deel van dit langere traject: ze zien maar een stukje van de puzzel. Zeker het 'stroomopwaarts' werken vraagt veel onzichtbaar werk. Het is gericht op het verbeteren van het procestraject, en van de bijbehorende governance om tot een goed resultaat te komen, eerder dan enkel en alleen op het resultaat zelf.

De keuze om met het team BMA extra tijd en energie in de 'voorfase' te steken, is doelbewust. Borret beschrijft het zelf als een strategie om vanuit de onafhankelijke positie van de BMA voldoende te kunnen wegen op projecten binnen de sterk geopolitiseerde bestuurlijke organisatie van Brussel. Daarnaast werd tijdens de visitatie ook duidelijk dat het voor het team

BMA – als onafhankelijke, maar tegelijk ook verbindende partij – een bijzondere uitdaging is om te opereren binnen het complexe landschap van Brusselse administraties, met elk hun eigen bevoegdheden. Projecten leggen dus niet alleen een lang parcours af; er zijn onderweg vele schakels die meebepalen of er op het einde van de rit een kwaliteitsvol project uit de bus zal komen. Het 'stroomopwaarts' werken is met andere woorden een weloverwogen keuze van het team BMA om met de complexiteit en fragiliteit van deze processen om te gaan. Juist door in een vroege fase actief betrokken te zijn, wordt de toon gezet voor het vervolg en is de meeste impact mogelijk. Zo niet bestaat het risico dat de inbreng van het team BMA tot remediëren wordt gereduceerd. Tijdens de visitatie bevestigden zowel de architecten, de administraties, als de projectontwikkelaars de voordelen van een goed voortraject: een betere projectdefinitie biedt hogere kansen voor een beter ontwerp; voorafgaandelijk collectief overleg met de administraties biedt mee garantie op samenwerking; en de projectontwikkelaars zijn vragende partij voor zo helder mogelijke afspraken over wat wel of niet mogelijk is. De andere kant van deze medaille is dat de resultaten van dit (vaak onzichtbare en tijdsintensieve) voorwerk pas op langere termijn zichtbaar zijn.

Ook private ontwikkelingen

In dezelfde redenering past ook de keuze om het BMA-advies verplicht te maken voor grootschalige (ook private) ontwikkelingsprojecten, in de aanloop naar een vergunning. Dat is binnen de Europese context van bouwmeesters en kwaliteitsbewaking best bijzonder en niet vaak gezien. Uit ons interview met Borret: "Als je impact wilt hebben op de architectuurkwaliteit van Brussel, weet je dat een groot aandeel van de architectuurproductie in Brussel in handen is van de grote private ontwikkelaars. Dat vond ik een tekortkoming in de aanpak van Olivier Bastin: hij beperkte zich te veel tot het veilige cenakel van de welwillende publieke opdrachtgevers, maar de architectuurkwaliteit van Brussel kun je niet alleen verbeteren door middel van publieke opdrachten." Tijdens het rondetafelgesprek met de private bouwheren kwamen er op dit initiatief voorlopig zeer gemengde reacties: van zeer lovend tot uiterst sceptisch. Wel boeiend om te merken was dat er tijdens de visitatie een interessante dynamiek ontstond tussen beide strekkingen. Een hoopgevend signaal is dat op een gegeven moment bepaalde private ontwikkelaars zelf positieve promotie begonnen te voeren voor het betrekken van de BMA: zij

gaven aan dat zij het team ondertussen ook op eigen initiatief consulteren voor kleinere projecten.

Civil society

De zwakste schakel momenteel is het betrekken van de 'civil society'. Het team BMA is zich hiervan bewust, en het staat in de Intentieverklaring van de BMA ook expliciet beschreven als een aandachtspunt voor de komende jaren. Dit hangt trouwens nauw samen met de noodzaak van een Brusselse 'dienst Participatie,' die er op het moment van de visitatie nog niet was, maar sinds kort in oprichting is. Ook participatie, liefst in de brede zin, zou de komende jaren nog meer gezien moeten worden als een onmisbaar onderdeel van 'stroomopwaarts' werken. Het is frappant dat het ontstaan van de BMA is voortgevloeid uit de bottom-upacties voor Flagey – waarbij de opmaak van een collectieve projectdefinitie en een kwaliteitsvol proces samen met de civil society vooropstond – maar dat dergelijke actieve publieke betrokkenheid gaandeweg verloren is geraakt. Zowel tijdens de rondetafelgesprekken met de 'civil society' als tijdens de afsluitende brainstormdag, kwam naar boven dat klassieke participatieprocessen in Brussel wel algemeen worden toegepast, maar in toenemende mate onderwerp van kritiek zijn. En ook dat in vergelijking met sommige andere steden zoals Gent het inzetten op meer doorgedreven vormen van cocreatie en mensgericht plannen in Brussel nog in een beginstadium zit.

Hier zit een spanningsveld, omdat het steeds moeilijker lijkt te worden om de verschillende betrokken actoren (inclusief burgers) samen te brengen binnen een gedeeld proces, waardoor de relatie

tussen de overheid, architecten, en inwoners aan het verzuren is. Participatie wordt te vaak gereduceerd tot louter communicatie en 'draagvlakcreatie', waardoor er bij burgers een gevoel van instrumentalisering ontstaat. Het gaat nu zover dat bepaalde groepen of organisaties projecten openlijk boycotten en juridische procedures inspannen (de ene keer met gegronde redenen, de andere keren gaat het om legitieme projecten). Daarom heeft het studieteam in het visitatierapport tal van aanbevelingen geformuleerd om in de toekomst betere en meer doorgedreven vormen van burgerbetrokkenheid te organiseren. Niet alleen als 'voorzorgsmaatregel', maar omdat het studieteam ervan overtuigd is dat dit nog veel kansen biedt om zowel de kennis van de leefwereld actiever mee te nemen, als in te spelen op de huidige dynamiek van verschillende gevestigde en nieuwe burger- en middenveldinitiatieven die Brussel rijk is, en die – zo bleek opnieuw uit de visitatie – graag een constructieve bijdrage willen leveren aan stedelijke ontwikkelingsprocessen.

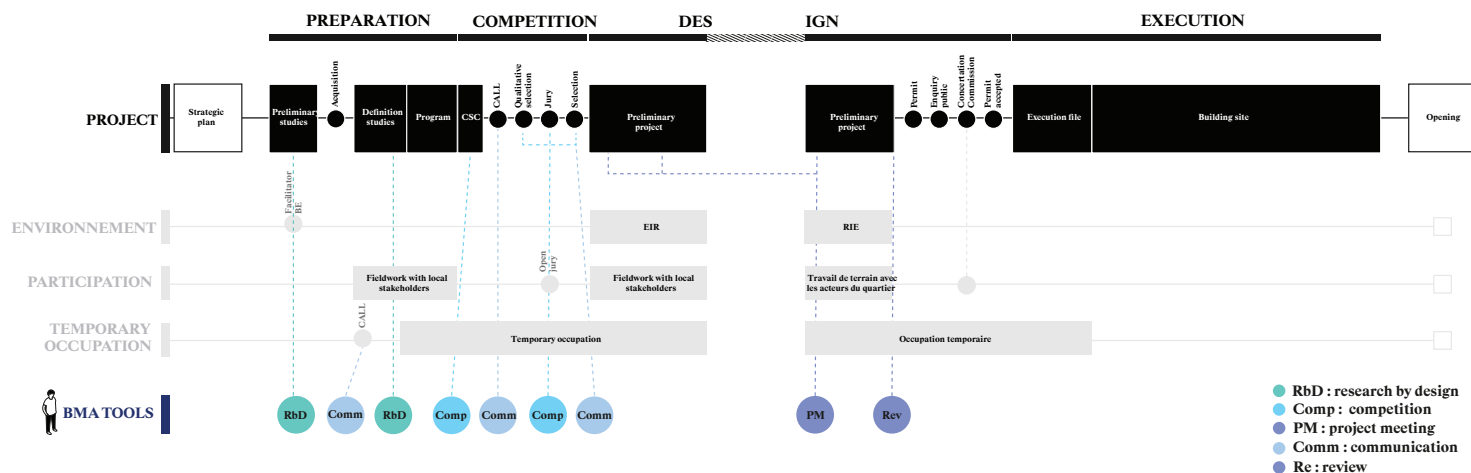
Choose your battles!

Tot slot misschien wel de meest essentiële aanbeveling die het studieteam naar voren schuift: keuzes durven te maken. Essentieel omdat het een noodzakelijke voorwaarde is om de nodige tijd vrij te spelen voor wat prioritaire ambities zijn. Uit onze eerste kennismaking met het team hebben we onthouden dat deze relatief bescheiden ploeg van ongeveer 16 personen aangaf dat er momenteel een zekere spanning zit tussen de kwantiteit en de kwaliteit van projecten die ze jaarlijks begeleiden. Als we hier het meest

recente activiteitenrapport naast leggen, zijn de cijfers alvast indrukwekkend: gemiddeld 1 wedstrijd die gelanceerd wordt per week, 160 bijgewoonde projectvergaderingen, meer dan 1.000 geanalyseerde kandidaatstellingen, en 61 officiële adviezen voor alle vergunningsaanvragen boven de 5.000 m². Meer impact wil niet noodzakelijk zeggen meer projecten. Daarom stelt het studieteam voor om in de toekomst selectiever en liefst in overleg met (vertegenwoordiging van) het brede veld van Brusselse actoren tot een gedeelde agenda te komen, om hier vervolgens gericht op in te zetten. Dat sluit ook helemaal aan bij hoe iemand van de Brusselse administratie het mooi verwoordde: "De rol van de BMA moet evolutief zijn, door te focussen op daar waar er nood is aan vernieuwing, en zich van zodra zaken zijn doorgedrongen in de reguliere praktijk, te heroriënteren."

De waarde van het proces

Het initiatief om op deze manier een visitatie te organiseren, is een statement op zich. Daar wees Stéphanie Bru (Bruther, betrokken als internationaal expert) op tegen het einde van het traject, toen de meeste gesprekken achter de rug waren. In de loop van het visitatieproces heeft het studieteam gemerkt hoe er een kracht kan schuilen in het creëren van een setting die het mogelijk maakt om op een open manier in dialoog te gaan. Meerdere partijen hebben expliciet aangegeven dat zij deze gelegenheid voor collectieve reflectie erg konden appreciëren. Dat toont zich ook in de tijd en het engagement die meer dan honderd deelnemers hiervoor hebben vrijgemaakt.

De organisatie van een dergelijk collectief leertraject sluit aan bij het werken aan een 'cultuur van verandering', iets waar Floris Alkemade, voormalig Nederlands Rijksbouwmeester, op wees. Alkemade deed ons tijdens de visitatie stilstaan bij het dilemma van elke bouwmeester: de voorkeur geven aan een 'projectmatige' benadering, of eerder werken aan een 'cultuur' van verandering. In de eerste benadering bevindt het BMA-team zich in het hart van besluitvormingsprocessen, met als doel project per project aan ruimtelijke kwaliteit te werken. In de tweede benadering fungeert het team eerder als een referentie voor ruimtelijke kwaliteit, gebeurt er een selectieve begeleiding van projecten, en wordt sterker ingezet op het installeren van een 'cultuur'.

De visitatie maakte de noodzakelijkheid en de waarde van een dergelijk collectief leertraject zichtbaar en concreet. Hoewel de BMA sinds 2009 bestaat, werd snel duidelijk dat wat de functie en werking van het team BMA precies inhoudt slechts beperkt of onvoldoende begrepen wordt door de verschillende betrokken partijen. Er werd eerder al verwezen naar de tijdslijn, die de gesprekken sterk vooruit heeft geholpen. Dat collectieve leerproces nam in de praktijk verschillende vormen aan. Door de gecreëerde setting – een soort tussenruimte – wer-

den zeer uiteenlopende partijen vanuit verschillende achtergronden met elkaar in contact gebracht om hun ervaringen te delen. Believers en non-believers, private en publieke bouwheren, de zogenaamde 'culturele'- en 'vastgoed'-architecten: ze gingen allemaal met elkaar in gesprek. Op basis van al deze input heeft het studieteam aanbevelingen en suggesties geformuleerd in een synthese die publiek toegankelijk is via de website en gedeeld via een publiek moment. Dat impliceert dat de BMA hier in de toekomst ook op aangesproken kan worden. De organisatie van een dergelijk proces draagt zo al intrinsiek bij aan de creatie van een bepaalde mindset. Het zorgt voor een gedeeld bewustzijn van het feit dat werken aan ruimtelijke kwaliteit een collectieve opdracht is. ▲■●

- 1 Studieteam visitatie BMA: Nicolas Hemeleers en Anne-Sophie Vanhelder (Citytools), Els Vervloesem en Alice Devenyns (Architecture Workroom Brussels), Pieter Van Damme (Impact), met externe experts Floris Alkemade (voormalig Nederlands Rijksbouwmeester), Stéphanie Bru (Bruther). Opdrachtgever: Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Perspective. brussels. Periode: 2021 – 2022.
- 2 In het witboek *Qui a peur de l'architecture* stellen de auteurs openlijk de vraag naar procedures die leiden tot architecturale kwaliteit.

Zo wordt er verwezen naar de installatie van een Bouwmeester als manier van werken om meer kwaliteit te realiseren.

- 3 Het initiatief van Disturb maakte deel uit van een symposium over de stad, dat georganiseerd werd door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het doel was om de deelnemers te laten nadenken over de stedelijke governance-instrumenten die ontbreken om het beheer van de stad te verbeteren. Drie instrumenten werden benoemd, gedocumenteerd, en bediscussieerd: 1. een stedenbouwkundig agentschap, om een strategische visie en kennis van het gebied te ontwikkelen; 2. een bouwmeester, om de procedures voor de aanwijzing van architecten en studiebureaus te verbeteren en het kwaliteitsniveau van architectuur te verhogen; 3. ontwikkelaars, om te zorgen voor een betere publieke capaciteit voor de ontwikkeling van stedelijke projecten in het algemeen belang.
- 4 Vandendriessche, M. (2020). 'Architectuur in Vlaanderen diagonaal bekeken. Drie portretten onthullen een fijnmazige institutionele ecologie'. In: De Caigny, S., *Architectuurboek Vlaanderen. Wanneer attitudes vorm krijgen*. VAI: Antwerpen.
- 5 Voor meer info, zie: <https://davosdeclaratieon2018.ch/media/DBQS-en.pdf>.
- 6 Voor meer info, zie: https://europa.eu/new-european-bauhaus/index_nl.

In samenwerking met

BOUWMEESTERMAITREARCHITECTE

←
'Wat als de BMA ... ?'
Brainstormdag, CIVA,
Brussel, 9 november 2021

Abonneer je op A+!

A+ Classic

€ 99 (incl. btw)

**A+ Student/
Intern**

€ 59 (incl. btw)

A+ More

€ 250 (incl. btw)

A+ Corporate vanaf **€ 250** (incl. btw)

**5 nummers
&
1 speciale
uitgave
per jaar**

**1 standaard abonnement +
duotickets voor lezingen,
tentoonstellingen,
vip-events en vernissages + toegang
tot ons tijdschriftenarchief**

**Packagedeal met meerdere
abonnementen
meer info op a-plus.be**